

Pastor Johannes Lassenius (1636-1692). Kas elav jutluse- eksempl? *

Jürgen Beyer

Johannes Lassenius sündis 1636. aastal Waldowi-nimelises külas Hinterpommernis, kus tema isa töötas pastorina.¹ Esmase hariduse sai ta kodus, hiljem jätkas ta õpinguid lähedalasuvas Stolpi linnas. Pärast seda, kui Johannese isa sai töökoha Danzigi koguduses, asus poiss õppima sealsesse gümnaasiumi. 1654/55. aastal oli noor Lassenius mõned kuud Stettini gümnaasiumi õpilane, seejärel jätkas ta Rostocki ülikooli tudengina. Samal aastal asus Rostocki ülikoolis teoloogiat õpetama Heinrich Müller (1631-1675), üks tähtsamaid nn reformiortodoksia pooldajaid. Tema ja teised selle suuna esindajad pidasid oma eesmärgiks elava usu praktiliseerimist luterliku kiriku raames ja jumalakartlikku igapäevaolu.²

Arvatavasti Rostockis viibimise ajal saadud mõjutusi võib leida ka Lasseniuse hilisemates töödes, mille hulgas on nii teiste kirikute õpetusi mahategevaid kirjutisi kui ka arvukaid hingekosutuseks (*Erbauung*) mõeldud tekste.³

Vaevalt kolmeaastase tudengipõlve järel võttis Lassenius vastu ettepaneku olla ühe Danzigi patriitsi pojale saatjaks tolle õppereisil välismaale. Nende teekond viis läbi Madalmaade, Prantsusmaa, Inglismaa, Shotimaa ja Iirimaa, kusjuures reisi jooksul peatuti mõnda aega erinevate ülikoolide juures (nt Groningen, Utrecht, Leiden, Orléans ja Oxford). Kohe pärast koju tagasijõudmist algas Lasseniuse teine õppereis. Seekord pidi ta olema reisikaaslaseks juba rohkematele aadlivõsukestele. Sedapuhku mindi läbi Madalmaade Prantsusmaale ja sealt edasi Itaaliasse, Hispaaniasse ja Portugali. Reisi jooksul avanes tal võimalus lähemalt tutvuda katoliku maade kirikuelu olukorraga.

Pärast koju naasmist elas ta mõnda aega Berliinis, kus ta töötas kuurvürstile kuuluvas raamatukogus, seejärel sai ta stipendiumi järgmiseks akadeemiliseks ringreisiks. Selle reisi käigus puutus ta eelkõige kokku saksa keelt kõnelevate maade luterlike ülikoolidega (nt Leipzig, Wittenberg, Jena, Tübingen ja Strasbourg, kus ta omandas magistrikraadi); lisaks külastas ta veel Dresdenit, Prahat ja Nürnbergi.

Donauwörthi lähedal võtsid Baieri soldatid ta vangi (tõenäoliselt sellepärast, et ta oli avaldanud mitmeid sügavalt antijesuiitlikke kirjutisi) ja ta veeti kaasa Ungarisse. Lõpuks õnnestus tal siiski pääseda ja Saksamaale tagasi pöörduda. Ei ole tõenäoline, et ta pärast seda oleks elatise teenimise eesmärgil liitunud rändteatritrupiga - kuigi seda on mõnel pool väidetud.

Mõnda aega jätkas ta õpinguid Helmstedtis. Pärast lühiajalist viibimist Hamburgis, Glückstadtis ja Krempe sai ta 1666. aastal rektori koha Itzehoe ladinakoolis ja hakkas ühtlasi pidama esmaspäeviti jutlusi Nikolai kabelis. 1667. aastal omandas ta Greifswaldi ülikoolis teoloogilise litsentsiaadi ja järgmisel aastal kutsuti ta Barmstedti Rantzau krahvkonda praostiks ja õukondlikuks jutlustajaks.⁴

1675 sai ta Kopenhaagenis Sankt Petri saksakeelse koguduse pastori koha. Nendel aegadel olid enamikes Skandinaavia suuremates linnades olemas saksakeelsed kogudused, Kopenhaagenis isegi mitu. Krahv Detlev von Rantzau Barmstedtist, kelle teenistuses Lassenius seni oli

olnud, ei tahtnud teda küll hea meelega ära lasta, kuid Taani kuninga Christian V vahendus-tegevus viis siiski selleni, et tal lubati ümber asuda. Niisiis kolis Lassenius 1676. aastal Kopenhaagenisse, aasta pärast sai ta Greifswaldis teoloogiadoktoriks, veel aasta hiljem lisandus tema pastori ametile töö Kopenhaageni ülikooli ühes teoloogia õppetoolidest, kus ta pidas ladinakeelseid loenguid.

Samal aastal, s.o 1678, kutsuti Lasseniust Hamburgi Michaeli kiriku peapastori ametipostile. Ta oleks koha meelsasti vastu võtnud, kuid kuningas Christian V tõrkus teda ära laskmast. Seetõttu pidi ta jääma Kopenhaagenisse ja ühtlasi saabus Lasseniuse mitmekülgses karjääris lõpuks ometi stabiilsem periood. Ülejäänud aja oma elust töötas ta Sankt Petri koguduse pastorina. Ta kirjutas mitmeid hingekosutuseks mõeldud tekste ja tõmbas oma jutlustega ligi hulgaliselt kuulajaid (näiteks olevat tulnud 1691. aastal tema pärast kiriku põhjapoolseid külgehitisi kaks korda suuremaks ehitada).

1666. aastal Lassenius abiellus. Tema naine, ühe Rostocki kaupmehe tütar, suri aga juba järgmisel aastal. 1668. aastal abiellus mees uuesti, seekord ühe Wilsteri kaupmehe tütreaga. Sellest abielust sündinud kaks tütart ja naine elasid Lasseniusest kauem.

Kokku avaldas Lassenius umbes 60 raamatut, millest mitmeid anti välja kordustrukkidena, osalt veel 19. sajandilgi. Kopenhaageni ajast pärinevate tööde hulgas puuduvad aga peaaegu täiesti teiste kirikute vastu suunatud tekstid. Kopenhaagenis väljaantud kirjutised paistavad olevat enam-vähem vahetult võrsunud Lasseniuse tegevusest jutlustaja ja hingekarjasena. Lassenius valdas küll taani keelt,⁵ kuid näib, et ta kasutas seda eelkõige praktilistel eesmärkidel. Tema Kopenhaagenis viibimise ajal kirjutatud tekstid on vähemalt küll selgelt orienteeritud saksa raamatuturule.

Kas pastor ja ühtlasi trikimeister?

Järgnevas käsitletud lugu Lasseniuse jutlustajategevusest tundub mitmes suhtes huvitav. Jutu-uurimise seisukohalt on märkimisväärne loo levimine ning see, milliseid allikaid Lassenius oma jutluste juures kasutas - juhul muidugi, kui lugu tõepoolest kajastab ajaloolist tõde. Kirikuajaloolasele pakub lugu samuti huvi, kuna selle abil on võimalik veenduda, et ka siin tugines Lassenius siiski luterliku ortodoksia seisukohtadele; selle seadsid kahtluse alla alles hilisemad autorid, kes oma aja nägemuse kirikuelust pikemalt mõtlemata 17. sajandi teise poole oludele üle kandsid.

Vanima teadaoleva variandi nimetatud anekdoodist võib leida Erich Pontoppidani Taani kirikuajaloost. Olles eelnevalt rõhutanud, et Lassenius kuulus oma aja parimate kantslist kõnelejate hulka, kirjutab ta:

Kuigi ta üldiselt oma auditooriumit suures põnevuses ja virgena hoidis, juhtus palavatel suvepäevadel vahel siiski, et mõnele kuulajale uimasus ja tukastus peale tuli.⁶ Nende äratamiseks kasutas ta kord ühte, kord teist võtet, mida talle tol ajal ka pahaks ei pandud. Näiteks ükskord katkestas ta äkki jutluse, keeras oma taskuräti nagu palli kokku ja hakkas sellega mängima. Igaüks müksas teist ja otsemaid olid kõik jälle virged, mille peale ta järgmised sõnad välja pahvatas: Eks ma arvanud! Kui ma oleksin trikimeister, kes teile oma trikke näitab, pööraks igaüks teist mulle tähelepanu, praegu aga, kui ma teile täies tõsiduses kõige tähtsamaid elutõdesid esitan, kipute te magama jääma. Oh! Laisad südamed teevad ka silmad ja kõrvad laisaks jne.⁷

Anekdoodi päritoluallikat Pontoppidan kahjuks ei nimeta. Võimatu on kindlaks teha, kas lugu annab ajaloolist tegelikkust korrektselt edasi või mitte. Esialgu lähtume aga sellest, et juhtum just sellisel moel tõesti aset leidis.

Lasseniuse käitumine kantslis võib tunduda küll originaalne, kuid iseenesest ei olnud selles midagi päris uut. Enneolematu oli vaid see, et ta loo rääkimise asemel äkki vait jäi ja taskurättiga zhongleerima asus. Taskurätt, mida võib näha ka Lasseniust kujutavatel portreedel,⁸ kuulus tõenäoliselt omaaegse ametirõivastuse juurde ja traditsioonikohaselt tuli seda kanda käes.⁹

Vöttel, mida Lassenius kasutas, on pikk kirjanduslik eellugu. Tuntud on lugu Caesarius von Heisterbachilt (sünd u 1180, surn pärast 1240):

Ühel tähtsal pühapäeval pidas abt Gevardus, praeguse abti eelkäija, kapiitlisaalis manitsussõna ja nägi, et mitmed kuulajad, eriti noviitside (conversi) hulgast, olid magama jäämas, mõned isegi norskasid. Sellepeale ta hüüdis: «Kuulake, vennad, kuulake! Ma tahan teile imetoreda uudisjutu rääkida. Kord elas kuningas, kelle nimeks oli Artus.» Oma lugu ta aga ei jätkanud, vaid lausus: «Kas näete nüüd suurt häda, vennad! Kui ma rääkisin jumalast, jäite te magama; niipea, kui ma aga mõne kerglasema teema üles võtan, hakkate te kõik ülimalt ärkvel kikkiskõrvul kuulama. Ma olin ise jutlusel juures. Saatan kiusab ja ahvatleb unisusega mitte ainult vaimulikke, vaid ka ilmalikke.»¹⁰

Ka Martin Luther oskas kuulajate tähelepanu köita. Jaanuaris 1532. aastal mainis ta ühes lauakõnes:

Kui jutlustada pattude andekssaamise võimalustest, siis rahvas magab ja kõhib; kui aga hakata lugusid ja eksempleid rääkima, kikitatakse kohe mõlemat kõrva ja jäädakse hoolega kuulama.»¹¹

Reformatsiooni ja humanismi perioodil muudeti ka nimetatud loo üks antiikajast pärit variant¹² kergemini kättesaadavaks, see võeti isegi ühte korduvalt väljaantud ladinakooli õpikusse.¹³ Sama tekst ilmus ka saksakeelses luterlikus jutluskirjanduses, millest järgnevalt tuuakse ära üks näide:

Kui kuulus kõneleja Demosthenes ükskord kohtu ees tähtsatest asjadest rääkis ja rääkimise ajal märkas, et inimesed selliseid asju sugugi heameelega kuulda ei tahtnud, vaid oma mõtetes hoopis mujal olid, katkestas ta rääkimise ja hakkas ühte lõbusat lugu jutustama. Peagi kikitaskid kõik kõrvu ja hakkasid kõige suurema hoolega kuulama. Loo sisu oli aga järgmine: Kord suvisel ajal laenas üks mees, kes tahtis Ateenast Megarasse rännata, ühelt eesliajajalt eesli. Kuna päike paistis keskpäeval väga palavasti, tahtis ta eesli varju maha heita. Kui omanik seda nägi, sai ta kurjaks ja ütles, et ta olevat välja laenanud ainult eesli, mitte eesli varju. Esimene mees aga vastas omakorda, et tema laenas eesli koos varjuga. Sellest tõusis suur tüli ja vaen. Kui Demosthenes oli sinna maani rääkinud, lõpetas ta jutu ja läks ära. Rahvas oleks heameelega tahtnud loo lõppu teada ja palus seepärast, et ta kogu jutu ära räägiks ja loo varju pärast tekkinud tülist lõpuni jutustaks. Nüüd karistas Demosthenes neid nende rumaluse pärast, öeldes: Eesli varju kohta tahate te küll kuulda, aga meie Kreekamaa käekäigu kohta ei himusta te midagi teada saada.»¹⁴

Lasseniuse ajaks oli selle nipi kasutamine kõnekunstis juba ka katoliikluses tuntud, järgnevalt üks variant 1702. aastast:

Ühel teatud õpetatud jutlustajal ... oli üpris vähe kuulajaid, sest ta ei rääkinud mingeid kurioossusi, vaid kuulutas ... jumalasõna ainult Püha Pauli õpetuse järgi. Ühel päeval ütles ta oma kuulajatele, et talle olevat möödunud ööl ilmunud vanakuri ja avaldanud imetabaseid asju, millest ta kavatseb rääkida ka järgmisel jutlusel ... Kumu sellest levis kogu linnas, mistõttu järgmisel korral kiirustas kogu rahvas jutlusele. Kokkulepitud ajal läheb jutlustaja kantslisse ja kui kogu rahvas ootab suud ammuli ja hiirvaikselt

*lubatud jutustust ..., hakkab ta rääkima: Ma olen seni iga päev suurt vaeva näinud, et teiega jumalasõna jagada, aga vaid vähesed teist on sel ajal kohal olnud; täna aga jookseb terve linn kokku, ... et saatana sõna kuulata. Sellest võib ilmselgelt järeldada, et teie südames pole vähimatki teadmist, vähimatki vaimu, ei mingit jumalakartust. Sellega annate te mõista, et te tahaksite meelsamini teenida vastikut saatanat kui jumalat. Samas vaimus jätkas ta rohkem kui tund aega ja oletatavasti tõusis sellest ka mõningat tulu.*¹⁵

Lassenius, kelle kirjutistest võib järeldada suurt lugemust eksemplikirjanduse vallas, tundis arvatavasti vähemalt ühte või ka rohkemaid nendest variantidest. Varianditi esineb küll erinevusi vahendites, mida jutlustajad kuulajaskonna tähelepanu võitmiseks kasutavad, kuid lugude struktuur on sama. Lasseniuse-poolse uuendusena võib märkida seda, et ta ei põiminud oma jutlusesse põnevaid lugusid, vaid saavutas üldsuse huvitatuse zhongleerimise abil.

Vähemalt sama huvipakkuv on taskuräti-loo levimiskäik. Selle mõistmiseks on vaja alustada veidi kaugemalt. Vahetult enne anekdoodi esitamist oma töös kirjutab Pontoppidan Lasseniuse vangivõtmisest ja Itzehoesse kutsumisest:

*Kuna ta oli Nürnbergis olemise ajal oma jutlustes ja kirjutistes paavstluse häbitegude kohta üsna jämedalt ja otsekoheselt sõna võtnud ja sellega Regensburgi jesuiitide kõige kibedama vihkamise enda peale tõmmanud ..., lasksid nimetatud paatrid ta reisil vangi võtta ja püüdsid teda osalt ähvarduste, osalt suurte privileegide lubamise teel sundida tema usust taganema, sest nad lootsid temas leida äärmiselt kogenud isikut ja oma ordu toetajat. Selliseid lootusi hellitades viisid nad ta isegi Viini ... Kui ta kõigele vaatamata oma tõekspidamistest ei taganenud, käituti temaga jämedamalt, teda veeti ühest kloostrist teise ning lasti tal kord isegi üheksa päeva järjest mingis haisvas vangikongis istuda. Lõpuks viidi ta isegi kaugemale Ungari ja Türgi piirile, kus tal avanes ometi võimalus end põgenemise teel päästa ja läbi kogu Saksamaa tagasi rännata. Pärast mõneajalist peatumist Helmstedtis ... 1666. aastal võttis ta kursi Holsteinile, kus ta pandi kohe saabudes linnakooli rektoriks, ja see ei juhtunud sugugi Jumala abita, nagu see nähtub ka mõningate tema veel elavate pereliikmete suulisest pärimusest, mis kõlab järgmiselt: Kui Itzehoe linnapea Wollenbergil oli vaja pärast linna eelmise rektoraadi vabastamist uusi töötajaid leida ja ta ühe isiku sobivuse kohta kahtlevaid mõtteid mölgutades magama jäi, nägi ta unes talle seni tundmatut üliõpilast, kellest talle jäi otsekohe mulje, et just selle mehe kasuks tuleks otsustada. Kui ta järgmisel päeval väravast välja läks, et oma töötajatega tammi juures rääkida, leidis ta Lasseniuse ühel kivil istumas ja puhkamas. Lassenius oligi täiesti selgelt ja äratuntavalt see inimene, keda ta unenäos oli kohanud, seetõttu ei mõelnud ta kauem, vaid võttis Lasseniuse rektoraati tööle ja tegi tema kohustuseks ka iganädalase esmaspäevase jutluse pidamise ning tollel polnud ka midagi selle ettepaneku vastu.*¹⁶

Thomas Lillelund ei märgi oma 1773. aastal ilmunud kirikuloos jutu päritoluallikat, kuid näib, et tegemist on lihtsalt kõvasti lühendatud kokkuvõttega Pontoppidani kirjutisest:

*Jesuiidid ahvatlesid teda ta välisreiside ajal tulemuselt oma kirikusse üle tulema, samal eesmärgil võeti ta salaja kinni ja veeti peaaegu Türgini kaasa. Ta pääses sealt süiski ära, jõudis kerjates koduni ja sai lõpuks nii-öelda lihtsalt möödakäigul Itzehoe rektoriks, kui ta leiti linnast väljas maanteel istumas, sest isik, kes pidi rektori ametisse määrama, oli öösel unes näinud, et ta peab linnast välja minema, et sealt rektoraadi jaoks inimest leida. Kas näed Issanda ettehooldust! Hiljem sai ta siin Kopenhaagenis pastoriks ja oli väga armastatud. Ükskord, kui kuulajad magasid, hakkas ta oma räti-ga kantslis mängima ning kui nad ärkvele ehmusid, heitis ta neile ette, et nad millegi sellise pärast vaevusid üles ärkama.*¹⁷

Tekst annab peaaegu kõikide Pontoppidani lausete sisu edasi ebatäpselt. Eelkõige tuleks tähelepanu juhtida sellele, et Pontoppidani variandis nägi linnapea Wollenberg oma unenäos Lasseniuse kuju otse enda ees ja sai aru, et ta just selle isiku peab tööle võtma, samas aga jäi täpsustamata, kus ta seda inimest kohtama peaks. Seevastu Lilledundi teksti järgi nägi ametnik unes ka seda, et tal tuleb õige kandidaadiga just linnast väljas kokku saada.

Lilledundi jutustuse põhjal kirjutab Just Mathias Thiele oma 1823. aastal ilmunud muistendikogumiku jaoks järgmise loo:

Kord, kui oli vaja valida koolirektorit, juhtus nii, et Lassenius sattus Türgist suures puuduses tagasi rännates ühel hommikul Itzehoesse ja istus seal maantee servale. Samal öösel oli aga see inimene, kes pidi rektori ametisse määrama, näinud unes, et tal tuleb linnast välja minna ja seal see isik leida, kelle ta peab ametisse võtma. Nii siis juhtuski, et just tema sellele kohale sai, kust ta hiljem Kopenhaagenisse ümber paigutati. Ta oli nii kogenud mees, et suutis rätikuga mängides oma kuulajad, kes olid magama jäänud, üles äratada.¹⁸

Selle versiooni võttis Thiele ka oma muistendikogumiku teise trükki. Sealjuures tegi ta mõningaid stilistilisi parandusi ja lisas juurde, et Lassenius sai Kopenhaagenis Sankt Petri koguduse pastoriks.¹⁹ Ka Thiele kogumiku viimases trükis on sama anekdoot ära toodud, kuid eelnevalt on seda keeleliselt moderniseeritud.²⁰ Lugejale jääb hõlpsasti mulje, et tegemist on rahvapärase, tõenäoliselt suuliselt levinud jutustusega, kuid tegelikult on see siiski vaid Lilledundilt pärit variandi ümbertöötlus, mis arvatavasti omakorda põhineb teksti varasemal ekslikul tõlgendamisel. Sama kehtib üldiselt suure osa 19. sajandi muistendikogumike kohta.

Lasseniuse kohta räägitud anekdoot tegi läbi veel teisigi muudatusi. Pietistlikult meelestatud August Tholucki käsitluses (1861) sai jututraditsiooni Lasseniuse-poolsest varieerimisest konkreetne tegevus: «Kui Lassen (surn 1692) mõnda magajat märkab, keerab ta oma ninaräti palliks kokku, et magajat jõulise viskega ärkvele tuua.»²¹

Teaduslikus kirjanduses on kõnealusele loole antud erinevaid, peamiselt negatiivseid hinnanguid. Ludwig Helweg mainib oma töös Lasseniuse «efektset teatraalset kõneosavust».²² Louis Bobé näeb nimetatud mõtteväljatases Lasseniusele omase efektitsemise ühte jämedakoelist võtet²³ ja peab seda Lasseniuse «ebameeldivamate omaduste» väljenduseks.²⁴ Kõige leebem on Wilhelm Rahe hinnang, kes leiab, et nimetatud juhtum on tõendus Lasseniuse «kalduvusest *ad mores comicos*».²⁵ Jutu-uurijad on Lasseniuse loo siiani kahe silma vahele jätnud. Eelneva põhjal tundub olevat alust arvata, et Lasseniusel oli võimalus tugineda rikkalikule jututraditsioonile ning hiljem, loo levimise käigus, tekkis mitmeid uusi variante. Niisiis on vaieldamatult tegemist folklooriga.

Küsimuse kohta, mil määral on lubatud kantslist rääkijale kuulajaid naerma ajada, avaldasid luterlikud teoloogid erinevaid seisukohti. Praktilise teoloogia õpikutes pannakse pastorele küll sageli südamele, et nad oma ametialast väarikust haavata ei laseks, aga näiteks 17. sajandi keskpaigas Hamburgis töötanud pastori Johann Balthasar Schuppi arvates ei tähenda see veel, et üks pastor ei tohiks oma kuulajaid naerma ajada. Schupp ise pidas teadlikult lõbustavaid jutlusi ja läks seetõttu tülli oma kolleegidega, kes teda tema jutlustel käijate rohkuse pärast tõenäoliselt kadestasid. Kuigi Schupp arvas, et kellelgi ei tohiks midagi selle vastu olla, kui tõde naerdes välja öeldakse (*Ridendo dicere verum, quis vetat?*²⁶), kuulutasid arvamused, mille tema kolleegid nõutasid Strasbourgis ja Wittenbergis teoloogilistest fakultetidest, Schuppi jutlustamislaadi sobimatuks.²⁷

Lasseniuse esinemisviis ei olnud tol ajal ehk kombeks, kuid jäi sellegipoolest veel luterliku traditsiooni raamidesse. Pontoppidan, kelle jutuversion Lasseniusele ajalisel kõige lähemal

seisab, ei kirjuta arvatavasti alusetult, et: «Nende äratamiseks kasutas ta kord ühte, kord teist võtet, mida talle tol ajal ka pahaks ei pandud» (s.o). Alles hilisematele generatsioonidele, kes kasvasid üles hoopis teistes kiriklikes oludes, võis selline käitumine tunduda eemaletõukavana.

Siin pole ehk õige koht selleks, et osutada kõigile kuni 20. sajandini jutlustamise laadis aset leidnud muudatustele. Võiks näiteks ära mainida, et tehtult tundeküllane jutlustamismaneer viidi sisse alles mõni aeg pärast Lasseniuse surma²⁸ ning et valgustusajastu tõi endaga omakorda kaasa edasisi muudatusi. Nii lugu Lasseniuse taskurätist kui selle levik ja sellesse suhtumine järgnevate aastasade jooksul moodustaks huvitava lõigu mõnes jutlustamise ajalugu käsitlevas uurimuses.²⁹

Ajalooliselt tõestatuks ei saa seda anekdooti muidugi lugeda, kuna vanim variant ilmus alles kuuskümmend aastat pärast Lasseniuse surma. On küll iseenesest võimalik, et Lassenius, kelle kohta ringles muidki lugusid,³⁰ oli vaid isik «kristalliseerunud kuju»³¹, kelle külge üks loo variantidest kinnistus.

Oma surma ajaks 1692. aastal oli Lassenius saanud tuntuks «eksemplaarse» pastorina, kelle elu käis tema õpetusega vastavuses.³² Mul ei ole õigust otsustada selle üle, kuivõrd need väited tulenesid pieteeditundest lahkunu suhtes. Igal juhul kasutas Lassenius aga jutluse-eksempleid ja ta näib neile sealjuures olevat vägagi loovalt lähenenud.

Tõlkinud Reet Hiimäe

Märkused ja kirjandus

1. Andmed Lasseniuse elukäigu kohta põhinevad Wilhelm Rahe tööil *Johannes Lassenius (1636-92). Ein Beitrag zur Geschichte des lebendigen Luthertums im 17. Jahrhundert*, Gütersloh [1933]; H. Ehrencron-Müller. *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, 5. köide, 1927, lk 84-90; Dansk biografisk leksikon, 8. köide, Kopenhaagen³ 1981, lk 613 jj. (Bjørn Kornerup ja J[ens] Glebe-Møller).
2. Vrd Hans Leube. *Die Reformideen in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie*, Leipzig 1924, lk 67-70 et passim.
3. Bibliograafiat Lasseniuse kirjutiste kohta vt Rahe (nagu märkus 1), lk 171-184; Ehrencron-Müller (nagu märkus 1), lk 85-90; Gerhard Dünnhaupt. *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, 4. köide; Stuttgart² 1991, lk 2479-2511.
4. Vrd ka Otto Fr. Arends. *Geistligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864*, 3 köidet, Kopenhaagen 1932; 2. köide, lk 13; 3. köide, lk 146.
5. Rahe (nagu märkus 1), lk 45 ja 52.
6. Varasematel aegadel, kui jutlused kestsid märgatavalt kauem, oli kirikus magamine üsna laialt levinud, vrd nt Johannes Lassenius. *Das betrübte ... Ephraim ...*, Kopenhaagen 1692, lk 1145 jj (nr 148); Urs Herzog. *Geistliche Wohlredenheit. Die katholische Barockpredigt*, München 1991, lk 22-26; Rudolf Schenda. *Von Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*, Göttingen 1993, lk 205-208.

7. Erich Pontoppidan. ANNALES ECCLESIAE DANICAE DIPLOMATICI ..., 4. köide, 1, Kopenhaagen [1752], lk 666.
8. Vaselõikega eeltiitelleht Johannes Lasseniuse raamatus: *Heilige MORALIEN über die Evangelien und Episteln ...*, Rostock 1698, vrd pilti.
9. Vrd Hilding Pleijel. «Det liturgiska handklädet. Dess innebörd i folktraditionen och i verkligheten.» In: *Edvard Rodhe. En hyllning av ordinarie ledamöter inom teologiska fakulteten* (=Lunds universitets årsskrift, 1. sektsioon, 45. köide, nr 2), Lund 1948, lk 57-87.
10. Caesarius Heisterbachist: *Dialogus miraculorum*, Joseph Strange (toim), 1. köide, Köln, Bonn ja Brüssel 1851, lk 205 (IV, 36); vrd ka Albert Wesselski (toim). *Mönchslatein. Erzählungen aus geistlichen Schriften des XIII. Jahrhunderts*, Leipzig 1909, lk 222 jj viidetega paralleelidele ja ühe variandi äratrükile, mis on pärit John Bromyardilt (14. saj).
11. Martin Luther. *Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Tischreden, 2. köide; Weimar 1913, lk 455, nr 2408b.
12. Vrd Walter Wienert. *Die Typen der griechisch-römischen Fabel ...* (=FF Communications, nr 56), Helsingi 1925, lk 37 jj.
13. Conrad Lycosthenes. *APOPHTHEGMATA ... per locos communes ... digesta ...*, [Genf] 1602, lk 720 (De stultitia & stultis). Sellest antoloogiast anti 1555. ja 1635. aasta vahel välja enam kui nelikümmend kordustrukki. Algallikaks on üks Erasmus kogumik, vrd Jürgen Beyer. «Lycosthenes, Conrad.» *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, 8. köide, Berliin ja New York 1994-96; veerg 1323-1326, siin veerg 1324.
14. Ernst Heinrich Rehermann. *Das Predigtexempel bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts*, Göttingen 1977, lk 282 jj (selles kasutatud: Johannes Mollerus. *Allegoriae Profano-Sacrae / Das ist / Geistliche Deutungen / Allerhand Weltlicher Außerlesener Historien ...*, Königsberg ³1655, lk 17), vrd ka lk 163 ja 337; see eksemplar oli tuntud ka katolikus jutluskirjanduses (Elfriede Moser-Rath. *Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes*, Berliin 1964, lk 28, 313 ja 482). Lutheril esineb see lugu ka ilma Demosthenese kohta käiva raamjutustuseta (Tischreden (nagu märkus 11), 3. köide, 1914, lk 477 jj, nr 3645); vrd veel Stith Thompson. *Motif-Index of Folk-Literature*, 4. köide, Kopenhaagen ²1957, nr J1169.7.
15. Schenda (nagu märkus 6), lk 205 (selles kasutatud C. Casalicchio. *Utile cum dulci*, 1702, lk 369 jj); teine variant Moser-Rath (nagu märkus 14), lk 29.
16. Pontoppidan (nagu märkus 7), lk 664 jj.
17. Thomas Lillelund. *Danmarkes Kirke-Historie ...*, Viborg 1773, lk 169.
18. J[ust] M[athias] Thiele. *Danske Folkesagn*, 4. kogu., Kopenhaagen 1823, lk 71.
19. Samalt autorilt *Danmarks Folkesagn*, 1. köide, Kopenhaagen 1843, lk 340.
20. Samalt autorilt *Danmarks Folkesagn*, välja andnud Per Skar, 1. köide, Kopenhaagen 1968, lk 274 jj.

21. A[ugust] Tholuck. *Das kirchliche Leben des siebzehnten Jahrhunderts*, 1. köide (=samt autorilt *Vorgeschichte des Rationalismus*, 2, 1. köide), Berlin 1861, lk 144. Tholuckil puuduvad allikaviited. Fantaasiaküllast kirjeldust Itzehoesse kutsumise kohta vt R[udolf] Rocholl. *Geschichte der evangelischen Kirche in Deutschland*, Leipzig 1897, lk 308.
22. Ludvig Helweg. *Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen*, 1. köide, Kopenhaagen 1851, lk 491 jj; Lud[vig] N[icolaus] Helveg [sic]. *Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen*, 1. köide, Kopenhaagen 1857, lk 527.
23. Louis Bobé. «Johannes Lassenius. 1636-92.» *Personalhistorisk Tidsskrift*, 3. sari 5 (1896), lk 1-17, siin lk 11.
24. Louis Bobé. *Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen. Ihre Kirche, Schulen und Stiftungen MDLXXV-MCMXXV*, Kopenhaagen 1925, lk 103.
25. Rahe (nagu märkus 1), lk 120-122.
26. Johann Balthasar Schupp. «SALOMO oder Regenten=Spiegel ...» *Schriften*, [Hanau 1663], lk 1-128, siin lk 44.
27. Christian Ziegra (toim). *Sammlung von Urkunden ... zur Hamburgischen Kirchenhistorie ...*, 2. köide, Hamburg (i. a.), lk 264-301.
28. Albert Wifstrand. *Andlig talekonst. Bidrag till den svenska predikostilens historia*, Stockholm 1943, lk 29-33 ja 68-70.
29. Vrd Jürgen Beyer. «Lutheran Popular Prophets in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. The Performance of Untrained Speakers.» *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* 51. (1995), lk 63-86, siin lk 73-78; Herman Roodenburg. «Predikanten op de kansel. Een verkenning van hun 'eloquentia corporis'», in: M. Bruggeman et al. (toim). *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A. Th. van Deursen*. Amsterdam 1996, lk 324-338.
30. Bobé (nagu märkus 24), lk 19 ja 102 jj; Bobé (nagu märkus 23), lk 11.
31. Mõiste kohta vt Ines Köhler-Zülch. «Kristallisationsgestalten.» *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, 8. köide, Berliin ja New York 1994-96, veerg 460-466.
32. Rahe (nagu märkus 1), lk 53 jj.

---

*) Tegemist on autori poolt veidi täiendatud versiooniga artiklist «Johannes Lassenius. Ein lebendes Predigtexempel?» in: Jürgen Beyer, Johannes Jensen (toim) *Sankt Petri Kopenhagen 1575-2000. 425 Jahre Geschichte deutsch-dänischer Begegnung in Biographien ...* Kopenhaagen 2000, lk 23-32.